

Peregrinările noului Ulisse la Panait Istrati și Nikos Kazantzakis

Amalia DRĂGULĂNESCU

Paradigma călătorului Ulisse este întotdeauna ambivalentă; întotdeauna vechiul Ulisse era integrat într-un tipar exclusiv spațial, ținta lui fiind o insulă, Ithaca. În portretul lui Ulisse cel nou intră deopotrivă și trăsăturile homerice, însă și altele, deosebite, căci insula semnifică propriul suflet, eterna reîntoarcere. Dacă dimensiunea orizontală era specifică lui Odiseu, cel modern este obsedat de căutarea pe verticală, mai ales de regăsirea propriului eu. În mod similar se petrec lucrurile la doi scriitori înrudiți din punct de vedere al acestei paradigme literare – unul, autoexilat sau, mai degrabă exilat de bunăvoie din România, Panait Istrati, altul, Nikos Kazantzakis, călătorind mereu, dar având toată viața ca marotă Grecia. Mai întâi, la Panait Istrati, dintr-o povestire într-alta, care se înlanțuie după o modalitate aparte, de tip *mănunchi*, cu personaje comune sau adiacente, aflăm despre călătoriile și, mai ales, despre aventurile eroilor istratieni care sunt, neapărat, și inițiatice. Remarcabil în ilustrarea acestor componente ale ființei umane căutătoare este ciclul *Prezentarea haiducilor* în care cele șase personaje (Florica codrilor, Ilie cel înțelept, Spilca Monahul, Movilă vătaful, Ieremia, „fiul codrului” și un haiduc fără nume) împlinesc o datorie sacră, aceea de a mărturisi în fața tovarășilor de drum povestea vieții lor. Dragostea de libertate, nu doar individuală, pusă sub zodia unei nesfârșite călătoriri este accentuată prin intermediul spuselor povestitoare, Florica: „Prima mea patimă, când mă trezii la viață, fu să alerg, nesățioasă, cu pieptul în vânt!” (Istrati 1967: 23).

Călătoriile sunt subscrise aventurilor, și invers, la acești doi scriitori, căci diferența dintre aceste două modalități este traiectoria aparent lineară și dinainte stabilită (în cazul călătoriei) față cu implicațiile sinuoase și cu neprevăzutul aventurii. Și totuși, aparenta impunere a unui scop, proprie călătoriei, se suprapune peste aparenta lipsă a vreunui țel, caracteristică aventurilor, căci adevărații călători sunt aceia care pleacă pentru a pleca, spune Baudelaire. Camil Petrescu opinează în „Gazeta”, din 13 aprilie 1935, că anumite fapte și portrete haiducești capătă sub pana lui Istrati o măreție cu adevărat homerică... Peregrinările pe meleaguri românești și turcești sunt puse în slujba binelui de către căpitanul haiducilor, Florica, și de către Ilie cel înțelept, în încercările lui de salvare a copiilor necinstiți de autorități; de-a lungul Bistriței călătorește Spilca Monahul în căutarea Sultanei, cea care ar trebui să-i devină nevastă, atunci când vine să-l pedepsească pe logofătul Costache, siluitorul; la Brăila, pe Dunăre și aiurea are loc băjenirea sătenilor împilați (până și epitele atribuite personajelor sunt homerice: Ilie este *cel înțelept*).

Scriitorul Panait Istrati inserează, la un moment dat, în felul său unic, un mic poem care are ca motiv principal vântul, simbolul tuturor călătorilor și aventurierilor:

Vântule, Vântule! / Prieten puternic al omului liber! / Crainic ce străbați depărtările cu valul tău primenitor; / De-ai fi zefir ce mângâi obrajii, / Sau crivățul ce-i biciuiești, / Ori de-ai bate-n vijelie, / să-ți dovedești inima-ți bună / Pururea ești puterea prietenă a omului! / De ți-ar fi cărarea cu dragoste plină / presărând petale în chip de sărutări, / Sau că avânturile tale umflă buciulul tuturor / mâniilor, tuturor bucuriilor, / Ești pururea crainicul tristeții mele, / al suspinului meu către iubitul depărtat. / Tu ești purtătorul strigătului de durere, / al lacrimii fierbinți, al râsului răsunător! / Tu ești puterea omului liber, / Vântule! Vântule! (Istrati 1967: 23).

Așadar, călători la P. Istrati sunt și cei care rămân aproape de vatra satului, și cei care au mai multe puncte de observat în goana lor prin lume. Vagabonzi, călători, rătăcitori, aventurieri, toți sunt peregrini în planul spiritului sau în plan real, după cum a fost și P. Istrati în romanele sale și în viață, după cum mărturisește în *Sposedanie pentru învinși*. În acest volum, prozatorul evocă marea aventură consumată în U.R.S.S., alături de Cretanul Nikos Kazantzakis, neobositul călător. *Hristos răstignit a doua oară, Fratricizii, Raport către El Greco, Odissea*, majoritatea scrierilor lui Kazantzakis conțin în palimpsest călătoriile și aventurile eroului Ulisse, numit de Homer „cel isteț”, și alte motive de călătorie subordonate miturilor esențiale. Prin reînvierea patimilor lui Hristos din romanul *Hristos răstignit a doua oară* se reiterează peregrinările acestuia, însă în alt spațiu. Manolios, personajul principal, și prietenii săi se plimbă pe malul lacului Voidomata (ca pe lângă marea Galileei), lângă muntele Sarachina. Insuși Hristos este văzut, la un moment dat, precum un pelerin care cutreieră lumea fără încetare: „Hristos e pretutindeni, umblă prin satul nostru, bate la porțile noastre, se oprește și cerșește în fața inimilor noastre” (Kazantzakis 1968: 231). În *Fratricizii*, Dumnezeu este conceput nu neapărat imuabil, în schimb omul este asemănat cu Dumnezeu, neliniștit călător - „Dumnezeu coboară, îl vezi cum vine, se așază lângă tine, ca un părinte care a rătăcit prin lume și tocmai s-a întors de pe meleaguri străine, încărcat cu daruri” (Kazantzakis 1993: 119).

Petros Haris îl consideră pe N. Kazantzakis un călător dramatic, neobosit, evocând volumele de călătorie – *Anglia; Japonia – China; Italia – Egipt – Sinai – Ierusalim – Cipru – Pelopones; Spania, Rusia*. Marele Călător spune: „O, suflete, să-mi trăiești, Tu, care ai drept patrie eternă Călătoria”. Atât călătoria, cât și aventura trăirii fac parte dintr-o erotică a sufletului pătimitor; pentru Kazantzakis și eroii săi, Libertatea este ultimul act de dragoste, iar singurătatea agonică și plină de seninătate este echivalentul fericirii (precum în *Neîmpăcatul*). Atât de mare a fost dragostea „neîmpăcatului” pentru înțeleptul Ulisse, încât a inițiat împreună cu prietena sa, Tea Anemoiani, o serie de întruniri culturale numite *Odisiade*. Răbdare până la capăt, așteptarea așteptării, a lui Ulisse, dincolo de limitele firii, uneori scontate cu zădărnice, acestea sunt comandamentele noului Ulisse.

Între personajele lui P. Istrati, haiduci sau intelectuali, mici comercianți sau pur și simplu vântură-lume, se stabilesc adesea relații de prietenie. Ele se întemeiază

însă nu cu puțină dificultate și sunt subordonate unui tip special de amicitie, pe care îl vom numi, mai mult sau mai puțin convențional, *frăție de cruce*. Dealtfel, sintagma ideatică se reîntâlnește în opera celui alt scriitor de stirpe elină, Nikos Kazantzakis. Câteva fragmente din *Mihail* ne edifică asupra acestui concept artistic:

Dar privirea lui Adrian – privire de prieten solitar, care niciodată nu pusese la îndoială existența prieteniei pentru care fusese născut și pe care o aștepta să îmboobocească, așa cum amurgul așteaptă soarele – privirea lui Adrian sfâșiase dintr-o dată vălul sinistru care nu voiau să te lase să citești în ei, și, îndărătul acestui văl, prinsese licărirea flăcării pe care nici o disperare din lume n-ar putea s-o stingă. Pentru prima dată, Adrian se simți arzând de focul Iubirii care depășește viața și stăpânește moartea” (Istrati 1966: 279);

„Prietenia asta n-o întâlnești decât o singură dată în viață și ea, sau vine de la-nceput, sau nu mai vine niciodată” (Istrati 1966: 295). Mișcarea prieteniei, a frăției de cruce, se produce la Kazantzakis sub semnul poeziei, o mișcare amplă și generoasă, care îi cuprinde pe cei doi frați de sânge: Anghelos Sikelianos, unul din cei mai mari poeți ai Greciei contemporane, și Nikos Kazantzakis. Iată cum descrie Kazantzakis, în mod similar cu Panait Istrati, momentul unic al instituirii frăției – prietenie:

Într-o zi o lumină a strălucit. În ziua aceea, la Kifissia, am întâlnit un tânăr de vârsta mea, pe care l-am iubit și l-am respectat fără încetare; era unul din oamenii a căror prezență era mai plăcută decât absența (Kazantzakis 1986: 204).

Aproape la fiecare pagină a jurnalului de la Muntele Athos, naratorul Kazantzakis asociază prietenia dintre el și Anghelos cu intensa legătură dintre elementele naturii sau umane pe care le întâlnește: „Două mierle au țâșnit dintr-un nuc, crengile umede s-au scuturat și picurii de ploaie ne-au stropit pe față”; „Doi pescăruși cu aripile strânse despicau apa cu piepturile lor albe, fericiți”; „Dintre toate îmi amintesc, cu mare recunoștință, de mireasma a doi moșmoni înfloriți la intrarea în bibliotecă” (Kazantzakis 1986: 223). În sfârșit,

Un delfin a sărit deasupra mării calme (...). Deodată, a apărut un alt delfin și amândoi și-au îndreptat capetele unul spre altul, s-au întâlnit, se zbenguiau și înotau alături cu cozile ridicate, parcă dansau” (Kazantzakis 1986: 231).

Caracter complex, de o generozitate rar întâlnită în istoria literaturii, Panait Istrati a însoțit, după cum se știe, cu condeiul și cu verbul său, care își câștigaseră pentru totdeauna celebritatea europeană, începuturile scrisului lui N. Kazantzakis, pentru ca mai târziu să facă această mărturisire: „Este cel mai mare om pe care l-am întâlnit în viața mea și e un scriitor pe lângă care eu nu fac nici cât unghia de la degetul său cel mic”. La rândul său, om-flacăra, așa cum îl considera Kazantzakis într-o emoționantă epistolă pe care i-o trimitea în 1933, lui P. Istrati avea tot dreptul să i se spună atât de frumos de către prietenul său: „Dacă vei pleca de pe acest pământ, pământul se va răci neînchipuit de mult”. Atât în scrierile lui Panait Istrati,

cât și în cele ale lui Nikos Kazantzakis, există un fenomen care s-ar putea numi *déjà attendu*; este vorba despre așteptarea lui Ulisse, în ambele sensuri. La Kazantzakis, *pasiunea pentru libertate și omul veșnic căutător* sunt două sintagme care au creat un nou mit al lui Ulisse, îmbogățindu-l cu noi valențe de semnificație pe cel vechi. Emblematică în acest sens, opera despre care scriitorul însuși considera că reprezintă cea mai mare realizare a sa, este *Odisseea*, o epopee modernă de 33.333 de versuri (a câte 17 silabe), rescrisă de cel puțin șase ori, cu tenacitate de Sisif, o carte care reprezintă o conexiune dramatică a pasiunilor. În locul Ithacai regăsim Creta, pământul ce rămâne *axis mundi* pentru autor:

Eram tânăr și nesațul tinereții este nemărginit, trece dincolo de hotarele minții omezești și caută mult, dar găsește puțin; am luptat să trec de hotarele astea și, istovit de luptă, m-am întors pe pământul natal. Voiam să regăsesc munții mei, să-i văd pe bătrânii întorși de la luptă cu căciula pe-o ureche, să aud râsul strașnic, să-i ascult vorbind despre lupte și despre libertate, să pun piciorul pe pământul natal ca să prind iar putere (Kazantzakis 1986: 306).

Aceleași frământări ale lui Odisseu le trăiește Cretanul, o fire neînțeleasă nici chiar de tatăl său - „Nu înțelegea ce fel de om eram, ce voiam și ce mă mâna dintr-un loc într-altul, de nu puteam să stau acasă, în Creta”.

Mă gândesc că semeni cu bunicu-tău, mi-a spus pe neașteptate când am ajuns în port, nu cu tatăl maică-ti, cu tatăl meu, piratul (Kazantzakis 1986: 306).

Fără îndoială există un Kazantzakis unic al călătoriilor și al romanelor. Parafrazând după Petros Haris, vederea lui se întetește în fața necunoscutului sau a paradoxului, auzul lui ajunge la o finețe, la o sensibilitate pe care n-o poate evita nici respirația frunzelor, iar gândul lui zboară ajungând până la cele mai ascunse fațete ale vieții. Călătoria lui Kazantzakis nu este doar o simplă deplasare; el este cercetătorul, cel care caută noi și necunoscute forme de viață: Kazantzakis călătorește și caută peste tot omul, în toată varietatea lui. „Îl găsește și-l cunoaște, iar călătoria lui continuă mereu, așa precum nu dispăre niciodată dragostea lui pentru om” (Haris 1979: 162). *Libertatea se împletește cu lupta înlăuntrul noului Odisseu*. Această idee din *Ascetica* revine mereu și în *Odisseea*, și în toate paginile de călătorie din celelalte romane - „Acum știu: nu sper nimic, nu mă tem de nimic, m-am eliberat de minte și de inimă, m-am ridicat mai sus, sunt liber”, afirmă în ediția din 1945 a *Asceticii*. Rusia, China, Italia, Egina, Antibes, Paris, Gotesgab, Freiburg, Amsterdam, Madrid, Caucaz, Israel, Japonia sunt câteva nume alese la întâmplare din numeroasele locuri care au făcut parte din periplul lui Ulisse – Kazantzakis.

Astfel de paradigme ideatice se regăsesc, dacă nu formulate direct, atunci indirect, în ciclul povestirilor istratiene, iar în cazul acestuia periplul pe verticală, adică formarea sa ca scriitor, este un proces mult mai complex decât chiar aventurile descrise. Analizând scrierile sale, se pune întrebarea (enunțată și de Mircea Iorgulescu, Al. Oprea, T. Vârgolici ș.a.) dacă scriitorul Panait Istrati este un povestitor înnăscut, sau dacă nu este cumva format pe parcurs. Pe de altă parte, într-o scrisoare trimisă în aprilie 1925 Editurii „Renașterea” din București, sublinia „Eu

sunt și țin să fiu scriitor român. Țin la aceasta nu din cauză că mi s-a contestat acest drept, ci fiindcă simțirea mea, realizată azi în franțuzește printr-un extraordinar hazard, izvorăște din origine românească (DGLR 2005: 694).

Faptul că scriitorul P. Istrati iese din cadrele obișnuințelor lumii este mereu amintit de romancierul Romain Rolland, în prefața la *Chira Chiralina*:

E un povestitor înăscut, un povestitor din Orient care se încântă și se emoționează de propriile-i povestiri, și așa de mult se lasă robit de ele că, odată povestea începută, nimeni nu știe, nici chiar el, dacă ea va ține o oră sau o mie și una de nopți (Iorgulescu 1986: 117).

Însă talentul de povestitor al lui Istrati nu este o facilă și meșteșugită combinatorică de cuvinte, ci este depășirea conștientă a unor jaloane artistice.

Odată cu întoarcerea lui Ulisse, a fiului rătăcitor la adevăratul său eu, se produce înălțarea. *Cei veșnic în picioare* este o altă paradigmă care se întâlnește, de data aceasta, la Nikos Kazantzakis: sunt chemați să stea astfel, în fața divinității și a oamenilor, și să nu primească nicidecum răsplătă pentru jertfa lor, mai multe personaje din cărțile scriitorului grec, printre care părintele Ianaros, cel sfâșiat de îndoieli; căpitanul Mihelis, care confundă în mod voit libertatea cu moartea; Hristul numit Manolios, în ultimă instanță chiar personajul Kazantzakis. P. Istrati se află, de asemenea, în rol de căutător străbătând pământul de la un capăt la altul, investit cu un cavalerism donquijotesco ce se găsește mai rar la oameni de proveniența lui:

Un hoinar, un neisprăvit, o haimana, un om nu lipsit de calități, pitoresc și fermecător, instabil însă, capricios, abrupt în reacțiuni, nestăpânit, înflăcărandu-se iute și căzând apoi la fel de repede în deprimarea cea mai neagră, când contemplativ și fatalist, când nerăbdător, agitat, în trepidație, trăind numai la întâmplare, de azi pe mâine: o derivă fără sfârșit (Iorgulescu 1986: 116).

Istrati rămâne totuși *veșnic în picioare*, pentru că este un permanent îndrăgostit, slujitor și căutător al libertății, pentru că este asemenea călugărilor buddhiști, un devot el însuși al revoltei și al Ordinului gândirii generoase, pentru că este, în raport cu lumea, un nebun, în sensul aceleia *folia* antice sau a Evului Mediu. Literatura este singurul vrăjitor care și-l face ucenic, propulsându-l în sus, în văzul lumii și în plină lumină și neacordându-i libertatea, decât cu condiția să-l știe întotdeauna „cu pânzele sus”.

La Kazantzakis, nici aventura cunoașterii, nici peripețiile, nici călătoria făcută în scop inițiativ sau numai de dragul călătoriei, neștiind de întoarcere, nici una nu este atât de importantă ca putința obținerii tăriei de a aștepta, de a aștepta permanent, asociată dorinței și speranței imediate; înainte de a scrie *Odisseea*, face o călătorie ca pe o rugăciune – „M-am gândit să fac o călătorie ca să capăt puterea de a aștepta. Am pornit cu un caic care mergea spre grațioasele insule ale Mării Egee: Santorin, Naxos, Paros, Mykonos” (Kazantzakis 1986: 466). Însă ispita aventurii odiseice este depășită prin înlăturarea ideii de Ithaca și înlocuirea ei cu lupta și cu agonia permanentă, neobosită,

(...) Ți-am pus în drum cea mai vicleană capcană dintre toate: Ithaca. (...) Atunci am înțeles, datorită ție, rătăcitor singuratic, că Ithaca nu există. Singurul lucru care există e marea și o barcă minusculă, la fel de fragilă ca trupul omului, având sufletul drept căpitan” (Kazantzakis 1986: 473).

Scriitorul îl așteaptă pe adevăratul Ulisse, lumea sugerată de Ithaca îl așteaptă credincioasă pe Ulisse, ceea ce contează rămâne așteptarea voită, nici chiar mitul lui Ulisse, lupta aparent pasivă. Meditând și el la mit, Octavian Paler afirmă:

Astfel că drumul spre Ithaca poate fi cât de lung. Ba chiar trebuie să fie cât mai lung (...) Câți au răbdare să aștepte ceva atâta vreme ? În fond, povestea lui Ulisse nu este povestea unui navigator. Este povestea unei părți a sufletului nostru. (Paler 1983: 89).

Cu toate acestea... a durat nouă ani ca frații Armin și Hans-Helmut Wolf, ingineri de profesie, să verifice critic și să dezvolte metodic concepția lor cu privire la traseul parcurs de Ulisse (lucru subliniat și de Nicolae Manolescu într-o întrebare retorică precum *Câtă geografie știa Homer ?*). Pornind de la faptul că „εκ μηδενός δε αληθούς αναπτειν κενήν τερατολογίαν ουχ’ Ομυρικον”, ceea ce înseamnă că „nu e în obiceiul lui Homer să împlătească miraculosul cu lucruri adevărate”, și de la faptul dovedit că Heinrich Schliemann a descoperit Troia pentru că a considerat drept întemeiate, din punct de vedere geografic, anumite informații ale lui Homer din Iliada, cei doi frați, folosind instrumente cartografice și topografice, însă bazându-se de la început pe textul epopeei, și nu invers, cum făcuseră înaintea lor alți cercetători, au realizat, pe rând, o determinare geometrică, una geografică și una cronologică, foarte amănunțite, analizând, pe deasupra, și viteza deplasării cu pânze a eroilor și tăria vântului. Au făcut, de asemenea, un scurt istoric al cercetărilor anterioare, și au ajuns la o serie de concluzii personale, răspunzând la o întrebare esențială – „Ce însemnătate are geografia Odisseei pentru imaginea noastră despre Homer și despre epoca lui și pentru poezia lumii, în genere?”

Așadar, traseul în 12 etape străbătut de Odisseu, în opinia celor doi frați germani, ar cuprinde următoarele puncte – Ithaca – Sirta Mică – Malta – Stagnone di Marsala – Sirta Mare – Calabria – insula Aia – Sicilia – Messina – Pelopones – Cap Maleia – Ithaca.

La urma urmelor, nici mitul, nici realitatea nu contează, sau, mai degrabă și mitul, și realitatea au importanța lor, sau, ca să sintetizăm, *realitatea mitului* este ceea ce primează, și dincolo de toate, ceea ce rămâne este paradigma valorică pe care personaje precum Ulisse, N. Kazantzakis sau P. Istrati au impus-o în sfera mentalității umane, și mai ales modul în care eroul cel vechi s-a preschimbat pe nesimțite într-un erou modern, ale cărui frământări și mai ales soluționarea acestora conturează granițele actuale dintre literatură și domeniul geo-politicului. Câți mai sunt capabili să pășească pe urmele istețului/ înțeleptului din Odisseea (nouă sau tradițională) rămâne de văzut...

Bibliografie

- DGLR 2005: ***, *Dicționarul General al Literaturii Române*, vol. II, București, Editura Univers enciclopedic.
- Haris 1979: Petros Haris, *Spiritul și epoca*, București, Editura Univers.
- Iorgulescu 1986: Mircea Iorgulescu, *Spre alt Istrati*, București, Editura Minerva.
- Istrati 1966: Panait Istrati, *Opere alese*, vol. I, ediție îngrijită de Al. Oprea, București, Editura pentru Literatură.
- Istrati 1967: Panait Istrati, *Opere alese*, vol. III, ediție îngrijită de Al. Oprea, București, Editura pentru Literatură.
- Kazantzakis 1968: Nikos Kazantzakis, *Hristos răstignit a doua oară*, traducere de Pericle Martinescu, București, Editura pentru literatură.
- Kazantzakis 1981: Eleni Kazantzakis, *Neîmpăcatul*, traducere de Polixenia Karambi, București, Editura Univers.
- Kazantzakis 1986: Nikos Kazantzakis, *Raport către El Greco*, traducere de Alexandra Medrea-Danciu, cuvânt înainte de Darie Novăceanu, București, Editura Univers.
- Kazantzakis 1993: Nikos Kazantzakis, *Fratricizii*, traducere și cuvânt înainte de Alexandra Medrea-Danciu, București, Editura De Vest.
- Paler 1983: Octavian Paler, *Polemici cordiale*, București, Cartea Românească.

The Wanderings of the New Ulysses at Nikos Kazantzakis and Panait Istrati

The paradigm of the traveller Ulysses is always ambivalent, the old Ulysses was always integrated in an exclusively spatial pattern, his goal being an island, Ithaca. The Homeric characteristics are also included in the portray of the new Ulysses, because the island means his own soul, the eternal return. In case that the horizontal dimension was specific for Odysseus, the modern one is obsessed with the search on a vertical dimension, especially with the gain of his own self. These things remain in a similar way about two writers who are very alike from the point of view of this literary paradigm – the first, auto-exiled or, rather, willingly exiled from Romania – Panait Istrati; the other, Nikos Kazantzakis, always travelling, but bearing Greece in his soul all his life.

*Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
IAȘI, ROMÂNIA*

